

HELENA ULBRECHTOVÁ: Fenomén Krym: bájná Taurida, nebo sovětský ráj? Po stopách historické a literární paměti poloostrova [The Crimea phenomenon: Mythical Taurida or Soviet paradise? Following the traces of a peninsula's historical and literary memory]

Praha: Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., 2020. 120 s. ISBN 978-80-200-3227-0

DOI: <https://doi.org/10.31577/WLS.2021.13.4.16>

„Proč právě Krym?“, túto otázku si v úvode novej knižnej publikácie kladie autorka Helena Ulbrechtová zo Slovanského ústavu AV ČR v Prahe v rámci výskumného programu „Evropa a stát: mezi barbarstvím a civilizací“ (Strategie AV21: Špičkový výzkum ve veřejném zájmu). Pripomína, že zvýšený záujem o čiernomorský Krym a jeho históriu začala verejnosť v Európe i vo svete prejavovať až po druhej ruskej anexii v apríli 2014. Vychádza zároveň z faktu, že už dávno predtým bol Krymský polostrov neoddeliteľnou súčasťou antických a ranoeurópskych dejín, križovatkou starovekých kultúr (antickej, kresťanskej, židovskej i moslimskej) a objektom expanzívnych záujmov okolitých štátov. Otázka Krymu po vyostrení rusko-ukrajinského konfliktu zaujala ruskú i európsku vedu, odborná literatúra však k téme vznikala v podstate od 19. storočia v Rusku i v ďalších krajinách. Treba zdôrazniť, že výskumy sa veľmi odlišujú v prístupe k problematike v rôznych krajinách, každý možno označiť za ojedinelý, a preto ťažko porovnateľný s inými.

Helena Ulbrechtová je renomovanou odborníčkou v oblasti literárnovednej slavistiky, rusistiky a germanistiky, v súčasnosti sa intenzívne venuje otázkam historickej a kultúrnej traumatickej pamäti v uvedenom spektre literatúr. V prezentovanej práci preto akcentuje kultúrno-historický moment, keďže v priebehu času sa mení uhol pohľadu a neustále sa odkrývajú nové kontexty a súvislosti. Zásadným faktom podľa nej je, že ruské odborné texty sa od prác európskej proveniencie odlišujú predovšetkým spôsobom výkladu kolonizačných a neskôr traumatických dejín Krymu (prvé akulturačné procesy od konca 18. storočia, následne „stalincké čistky“, deportácie a genocída krym-

ských Tatárov). Hoci v 90. rokoch 20. storočia začala aj k týmto témam v Rusku vznikať relevantná literatúra, ako napríklad štúdia historika Andreja Zorina o úlohe Krymu v dejinách ruskej identity (1998), so zmenou politického kurzu v Rusku bol po roku 2000 objektívny výskum znemožnený.

Historickému „fenoménu Krym“ sa v súčasnej kultúrnej histórii a politológii venovalo niekoľko bádateľiek a bádateľov, systematicky tému spracovala predovšetkým nemecká výskumníčka Kerstin S. Jobst (profesorka Viedenskej univerzity), o ktorej poznatky sa autorka prezentovanej publikácie opiera. Upozorňuje najmä na dve jej ťažiskové práce o „ruskom objavovaní“ Krymu a jeho kolonizácii. Prvú, *Die Perle des Imperiums. Der russische Krim-Diskurs im Zarenreich* (Perla impéria. Ruský diskurz o Kryme v cárskom impériu) z roku 2007, zameranú kultúrno-historicky na kolonizačné procesy ruského cárskoho impéria na území Krymu nielen vo vzťahu ku krymským Tatárom do konca 19. storočia (knihu zakončuje reflexia krymskej vojny a vznik nacionálneho mýtu mesta Sevastopol). V druhej monografii *Geschichte der Krim. Iphigenie und Putin auf Tauris* (Dejiny Krymu. Ifigénia a Putin v Tauride, 2020) privádza Jobst históriu Krymu až do súčasnosti v kontexte Európy a moderných historických výskumov.

Ulbrechtová v úvode práce konštatuje, že zatiaľ čo je aktuálny rámec krymských výskumov obzvlášť v Nemecku témou tak vedeckých, ako aj popularizačno-vzdelávacích štúdií (napríklad v periodiku *Russland-Analysen*), kultúrno-historický výskum Krymu v českom vedeckom prostredí sa dodnes objavuje sporadicky. Z uvedeného dôvodu vznikol aj projekt venovaný literár-

nej a kultúrnej pamäti Krymu, realizovaný v Slovanskom ústave AV ČR (v rámci interkultúrneho literárnovedného výskumu, etablovaného od roku 2007), ktorý reflektuje súčasný európsky výskum „fenoménu Krym“ a zároveň otvára nové aspekty a súvislosti kontroverzného krymského toposu.

Mimoriadnym prínosom pre potenciálnu čitateľskú verejnosť recenzovanej publikácie je, že literárnu interkultúrnu interpretáciu témy Krymu autorka začína historickým a mytologickým exkurzom do problematiky. Zvolila si nesmierne náročný, komplikovaný, no podľa môjho názoru nevyhnutný metodologický prístup. Hoci by sa na prvý pohľad dal zjednodušené označiť ako skúmanie literárneho toposu Krymu na pozadí geopolitického a kultúrno-historického kontextu, faktom ostáva, že tento kontext nie je len doplňujúcim „pozadím“, ale rovnocennou bádateľskou bázou s množstvom (aj pre vzdelanú čitateľskú obec) nových a neznámych faktov a súvislostí v európskom historickom priereze. Pripomína napríklad Skýtov (staroveký národ s vyspelou kultúrou, ktorý žil až do 3. storočia pred n. l. v oblasti Čierneho mora a bol, ako uvádza Herodotos, zrejme vážnou hrozbou pre okolité grécke kmene) a tiež dôležitý fakt, že hoci Gréci helénskeho obdobia označovali ostatné kmene za „barbarské“, existoval aj tu proces transkultúrnej výmeny. Význam v postavení Krymu mal neskorší vznik Bosporskej ríše (okolo roku 480 pred n. l.) s hlavným mestom Pantikapaion (dnešný Kerč), ktorý zvýšil strategickú dôležitosť krymského priestoru a dodnes hrá vážnu úlohu, podporenú výstavbou nedávno dokončeného mosta prepojujúceho Krym s Ruskom. Podľa Ulbrechtovej sa tak pre Vladimíra Putina most stal akýmsi symbolom „znovudobytia“ Krymského polostrova. Neopomenuteľný význam pre ďalší kultúrno-historický vývin Krymu i jeho neskoršiu literárnu reflexiu má historický akt rímskej nadvlády na Krymskom polostrove a jeho pripojenie k Východorímskej ríši v 2. storočí pred n. l. Autorka zdôrazňuje, že základy neskorších ruských imperiálnych ambícií na Kryme spočívajú v presvedčení o nadväznosti na Rímsku ríšu (Rusko sa jej

nasledovníkom túžilo stať už od 16. storočia) pri zdôrazňovaní ranokresťanskej tradície. Neskôr sa k týmto aspektom pridáva aj politické nepriateľstvo voči Osmanskej ríši. Časom sa však vplyv Rímskej ríše na Kryme zmenšoval a v polovici 13. storočia začali na Krym prenikať Mongoli z rozsiahlej tatársko-mongolskej ríše, tzv. Zlatej hordy. Ďalším mocenským faktorom bolo talianske mesto Janov, ktoré v roku 1261 na základe zmluvy s Byzantskou ríšou získalo prístup k Čiernemu moru. Ulbrechtová sumarizuje: „Kdybychom se ale měli vrátit k otázce ,komu patřil Krym, pak musíme konstatovat, že Krym prošel obdobím řeckým, poté jeho části patřily do sféry vlivu Římské říše a s různou intenzitou ji udržely do konce 13. století (tedy již v období nástupnické Východorímské říše – Byzance)“ (12).

Novodobý patrioticko-vojenský mýtus krymského Sevastopoľa je spojený s jeho významnou strategickou polohou na pobreží Čierneho mora. Tá určila funkciu budúceho mesta, založeného Katarínou Veľkou s kniežaťom Potemkinom v 18. storočí, krátko po prvej ruskej anexii Krymu (1783). Ako poukazuje autorka publikácie, práve strategická poloha mesta predurčila jeho úlohu v zmysle prvého ruského mýtu novodobých dejín ako symbolu ruskej národnej i vojenskej slávy. Sevastopoľ tak ostal v ruskom povedomí natrvalo spojený s imperiálnymi záujmami ríše a už od počiatku bol považovaný za „najruskejšie“ mesto Krymu.

Na báze tohto kultúrnohistorického prierezu si autorka publikácie vymedzuje vlastný výskumný rámec interpretačnej analýzy literárneho toposu Krymu. Zamieriava pozornosť na krymské modely v ruskej literatúre, ktoré si definovala nasledovne: 1. mytologický/klasicistický: Taurida; 2. romantický/orientálny: kresťanstvo vs. islam; 3. interkultúrny/miesto historickej, kultúrnej a traumatickej pamäti; 4. utopický/antiutopický: Krym ako priestor súkromných/politických záujmov; 5. patriotický/nacionálny/nacionalistický: Krym ako súčasť ruskej národnej identity. Pritom uvedené modely nechápe ako hermeticky uzavreté, môžu sa vzájomne

dopĺňať a prelínať, ako napríklad v diele Alexandra S. Puškina, ktorého umelecké stvárnenie témy Krymu možno považovať za najvýznamnejšie a najreprezentatívnejšie v novodobej literatúre (popri ódach Michaila V. Lomonosova či neskoršej poézii Osipa Mandelštama). Podľa Ulbrechtovej Puškin vo svojich krymských textoch kombinoval mytologické stvárnenie tematiky s romanticko-orientálnym poňatím. Topos básnickej Tauridy – Krymu (formou elégie) oživil v nedokončenom texte *Taurida* (1822), ktorého časti neskôr včlenil do svojho najslávnejšieho diela – románu vo veršoch *Eugen Onegin* (1825 – 1837). Puškinov pobyt na Kryme bol súčasťou jeho tzv. južného vyhnanstva z hlavného mesta cárskeho Ruska Petrohradu do Kišiňova (1820), keď počas cesty pod zámienkou liečenia navštívil Kaukaz a krymské kúpele. Z cyklu tzv. južných poém autorka venuje pozornosť jeho preslávenému dielu *Bachčisarajská fontána* ako romantickému orientálnemu toposu Krymu. Za orientálny (exotický) považuje predovšetkým literárny obraz etnika krymských Tatarov. Puškin v postave tatárskeho emira Mamaja, túžiaceho zničiť Moskvu, nachádza prototyp chána v *Bachčisarajskej fontáne*, a okrem pasáží oslavujúcich chrabrosť ruských vojsk, upozorňuje na súvislosť vnímania Krymu v konotácií so ženským prvkom (Tamirou), ktorej ruku získa za odmenu ruský spojenec. Podľa Ulbrechtovej je tu anticipovaná i súčasná paradigma ruskej propagandy, ktorá feminizuje Krym v postave prokurátorky Natalie V. Polklonskej, oddávajúcej sa pod ochranu „mužského“ Ruska, symbolizovaného Putinom.

V nasledujúcich častiach knihy Ulbrechtová analyzuje niekoľko ďalších modelov literárneho toposu Krymu, napríklad model ruskej Medey na Kryme – rozprávania o multikultúrnej pamäti polostrova, a to primárne v románe Ludmily Ulickej *Medea a jej deti* (1996; slov. 2007), ktorý považuje za jeden z najpozoruhodnejších textov o multikultúrnej histórii polostrova. Model utópia/antiutópia predstavuje Krym ako priestor privátnych i politických túžob, kde unikátne postavenie a zároveň reprezentačný vrchol

konceptu „ostrovnej utópie“ stelesňuje román Vasilija Aksionova *Ostrov Krym* (napísaný v rokoch 1977 – 1979 ešte v Sovietskom zväze a vydaný v roku 1981 v USA). K modelu toposu patriotického/nacionálneho/nacionalistického, ktorý chápe Krym ako podstatu ruskej národnej identity, patria už od 19. storočia literárne texty, ktoré vnímajú Krym ako integrálnu súčasť ruskej národnej identity (vojenský a spoločenský mýtus Sevastopoľa a pod.). Istým spôsobom tento model nadväzuje na kultúrno-historický model pravoslávneho Krymu, ako ho vo svojej práci definovala aj Kerstin Jobst (2007). Helena Ulbrechtová tu poukazuje aj v súvislosti s predchádzajúcimi literárnymi modelmi na fakt, že „čisté patriotické texty [v ruskej literatúre 19. a 20. storočia] sice existujú, ovšem patriotická nota prochází velkou částí i jiných textových modelů“ (89).

Publikácia Heleny Ulbrechtovej predstavuje prirodzené prepojenie pútavého čitateľského zážitku na báze serióznych vedeckých výskumov spoločensko-politického, kultúrno-historického a literárnovedného kontextu aktuálnej tematiky Krymu v kontexte stredoeurópskeho bádateľského priestoru. Náročnú, informáciami nabitú bádateľskú oblasť interpretuje v prekvapivých analytických súvislostiach ruskej literatúry, ktorá odráža dobovo premenlivé predstavy umeleckej tvorby o otázke krymského priestoru. Spracúva v súčasnosti mimoriadne diskutovanú problematiku intenzívne rezonujúcu nielen v rusko-ukrajinských, ale vo veľkej miere práve v euroamerických politicko-hospodárskych, ale, žiaľ, čoraz vážnejšie aj vojenských súvislostiach. Potvrdzuje tak dlhodobu zložitú vzťahy medzi Východom a Západom, ktoré sa v poslednom období opäť vyostrujú. Cenným obohatením publikácie je farebný ilustračný fotografický materiál zameraný predovšetkým na historické pamiatky a zvyšky starých civilizácií v oblasti Krymského polostrova.

SOŇA PAŠTEKOVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV

Slovenská republika

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9375-671X>